

NICOLAE IORGA, ISTORIC AL POPORULUI ROMÂN

(Cu ocazia celor 25 de ani de la moartea sa)

VASILE MACIU

Profesor de istorie universală (medie, modernă și contemporană) la Facultatea de litere și filozofie a Universității din București, N. Iorga și-a început activitatea de cercetător pe terenul specialității sale, domeniu în care a dat, pînă la sfîrșitul vieții, numeroase și valoroase lucrări. Încă din primii ani ai acestei activități, el și-a îndreptat însă atenția și asupra istoriei poporului român, privitor la care a publicat atît de multe lucrări încît este cu neputință ca cercetătorii vreunei probleme cît de puțin importante a trecutului poporului nostru să nu se simtă obligați de a utiliza cel puțin cîteva din operele sale. Îndrăznesc chiar să spun că, exceptînd primele lui lucrări de istorie medie universală și pe cele privind istoria Bizanțului și istoria Imperiului otoman, lucrările sale de istorie universală sînt rezultatul unor generalizări valoroase, sinteze întemeiate pe studiul bogatelor colecții de izvoare și a numeroaselor studii și monografii publicate anterior privind problemele studiate de el, pe cînd lucrările lui de istorie a românilor sînt de multe ori rodul cercetării directe a numeroase izvoare inedite, găsite și publicate de el însuși.

Deși profesor de istorie universală, N. Iorga s-a lăsat atras de studiul istoriei românilor pentru că aceasta era încă puțin cercetată, prezenta încă un întins teren neexplorat, a cărui cercetare putea da istoricului dornic de contribuții mai pronunțat personale mari satisfacții de ordin științific. Acesta nu era însă singurul imbold. Marele istoric își trăise prececea copilărie și adolescența în freamătul războiului pentru independența patriei și își începea tinerețea exact în timpul cînd mișcarea memorandistă determina poporul român să pășească pe o treaptă mai înaltă și mai aprigă a luptei pentru desăvîrșirea unității sale naționale, luptă care impunea pe teren ideologic dezvoltarea maximă a cercetării trecutului patriei, istoria fiind instrumentul cel mai capabil de a mobiliza masele.

Devotîndu-se marii cauze naționale și totodată căutării adevărului, tînărul savant s-a avîntat cu o putere de muncă neobișnuită și cu un entuziasm greu de întîlnit în acțiunea menită să dezvăluie urmele încă ascunse ale vieții trecute a poporului român, pentru prezentarea istoriei naționale pe baza unei tehnici superioare și în spiritul nou al omului de știință militant pentru adevăr și dreptate.

Cu puțin înainte, în anii 1888—1893, A. D. Xenopol publicase cele șase volume ale valoroasei sale sinteze, prima de proporția ei, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, utilizînd izvoarele și studiile publicate pînă atunci. Sinteza lui

A. D. Xenopol constituia o bază pentru dezvoltarea mai rapidă a cercetărilor în istoria românilor, căci ea pusese în discuție aproape toate problemele dificile ale trecutului poporului nostru. Curînd însă, pe măsura publicării unor izvoare noi și a unor studii bazate pe o tehnică mai severă, unele aspecte obscure ale istoriei naționale începeau a fi clarificate, ceea ce a determinat pe istoricii tineri să simtă tot mai mult necesitatea de a îmbogăți tezaurul documentar, pentru ca, prin elaborarea prealabilă a unor studii și monografii, să se poată pregăti terenul pentru elaborarea unei noi sinteze a istoriei poporului român, întemeiată pe o informație mai bogată și pe o tehnică mai înaltă.

Considerînd că latura slabă a istoriografiei românești stătea în insuficiența informației, tînărul N. Iorga și-a îndreptat atenția în primul rînd către strîngerea unor noi izvoare. În 1893 încă, scria el în studiul *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor. Rolul și misiunea Academiei Române*, începuse, alături de lucrările sale de istoria universală, care-l preocupau atunci înainte de toate, cercetări de izvoare inedite privitoare la istoria românilor. „În Paris — continua el — am cules ceva din fondurile noi ale Bibliotecii Naționale, fără a lucra în arhivele Ministerului de Afaceri Străine unde, slab orientat încă, socoteam lucrul terminat de predecesorii mei pe acest teren. În cele cîteva luni ce am stat la Berlin, am copiat, întregind pe Papiu, ceea ce ne privește din corespondența ambasadurilor prusieni la Constantinopol, precum și din cea de la Petersburg în timpuri de război cu turcii, adăugînd și acte culese din alte fonduri; am transcris apoi toată corespondența consulară prusiană din Iași și București, pînă unde-mi permitea regulamentul arhivelor să-mi întind cercetările. În Leipzig, Nürnberg și München am cercetat bibliotecile locale și principalele arhive, adunînd o bună parte din materialul ce se poate găsi pentru istoria românilor. În Innsbruck am copiat dosarele privitoare la surghiunul lui Petru Șchiopul și cea mai mare parte din ce e relativ la cariera lui Mihai Viteazul în corespondența arhiducelui Maximilian, care se interesa de Ardeal, unde voi, în 1598 ca și în 1600, să fie guvernator. În Veneția, în Milan, Genova am adunat încă acte relative la țerile române“¹.

Am dat acest lung citat pentru a marca începutul unei extraordinare activități de strîngere și publicare a izvoarelor inedite privind istoria românilor, dar și pentru a sublinia puterea de muncă și pasiunea cercetătorului.

Din materialele culese în primii ani de cercetare, tînărul istoric a publicat în 1895—1897 cele trei volume ale originalei sale colecții *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului și, în colecția Hurmuzaki, intitulată *Documente privitoare la istoria românilor*, volumele X (*Rapoarte consulare prusiene din Iași și București (1763—1744)*, București, 1897) și XI (*Acte din secolul al XVI-lea (1517—1612) relative la domnia și viața lui Petru-vodă Șchiopul*, București, 1900). Ulterior a adăugat colecției Hurmuzaki volumele XII (*Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihai Viteazul*, București, 1903), XIV (*Documente grecești privitoare la istoria românilor...*, partea I: 1320—1716, București, 1915; partea a II-a, București, 1917) și XV

¹ N. Iorga. *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor. Rolul și misiunea Academiei Române*, în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani*. București, 1903, p. 117—118.

(*Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelenne (Bistrița, Brașov, Sibiu)*, partea I. București, 1911; partea a II-a, București, 1913).

Începînd din anul 1901 a publicat, cu materialele noi adunate mereu din străinătate și mai ales cu cele adunate în țară, o vastă colecție de izvoare diferite, intitulată *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, din care, pînă în 1913, a scos 25 de volume. Primul volum al colecției este intitulat *Socotelile Bistriței (Ardeal)*, iar ultimul *Corespondența lui Dimitrie Aman, negustor din Craiova (1794—1834)*. Studiile și izvoarele din restul colecției privesc istoria cultului catolic în Principate (vol. II), unele cronici și știri despre cronicari (vol. III), legăturile Principatelor cu Transilvania de la 1601 la 1699 (vol. IV, cu o enormă prefață de 319 pagini), diferite scrisori ale unor boieri și negustori olteni și munteni către Casa de negoț sibiană Hagi Constantin Pop (vol. VIII), unele povestiri, scrisori și cronici (vol. IX), documente despre legăturile comerciale, politice și culturale ale Brașovului cu Principatele (vol. X), acte provenind din arhivele Galiciei, ale vechii Rusii și ale Țărilor de Jos (vol. XIII), evoluția relațiilor agrare la români (vol. XVIII, intitulat *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor și politica agrară a țărilor românești*), Unirea Principatelor (tot vol. XVIII) etc.

Paralel colecției *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, N. Iorga a mai publicat, rod al unei munci de uriaș, și alte culegeri de izvoare, cum sînt cele două volume intitulate *Documente privitoare la familia Callimachi*, tipărite în anii 1902 și 1903, sau volumele *Corespondența lui Știrbei-Vodă* (București, 1904) și *Mărturii istorice privitoare la viața și domnia lui Știrbei-Vodă* (București, 1905), nu mai puțin impunătoare. Fără întreruperi, în tot restul activității sale științifice, N. Iorga a continuat să publice izvoare noi privind istoria românilor, în *Analele Academiei Române, Secția istorică*, în „Revista istorică”, înființată de el în 1915, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, al cărui redactor era, în „Revue historique du Sud-Est Européen”, condusă de el, sau în volume și broșuri separate, cum este cazul cu volumul *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866—1880)* Paris, 1923, retipărit într-o nouă ediție în 1938 la București, sau cu culegerea *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu* (București, 1921).

Cele mai multe din culegerile de izvoare publicate de N. Iorga, mai ales în limbile română, greacă, latină, slavonă, germană, franceză, italiană și engleză, sînt însoțite de studii care generalizează informațiile cuprinse în izvoare, de note explicative și de indici. Pentru culegerile lipsite de studii introductive s-au alcătuit ulterior lucrări speciale, cum este, de pildă, *Viața și domnia lui Barbu Știrbei domn al Țerii Românești (1849—1856)*, lucrare apărută la Vălenii de Munte în 1910, întemeiată pe cele două volume menționate de izvoare privind pe Știrbei-Vodă.

Atît volumele publicate în colecția Hurmuzaki, cît și cele din culegerile *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor* și *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, ca și culegerile separate de altfel, au o mare varietate de informații, cu caracter economic, social, politic și cultural. Dacă, de pildă, volumul al XVIII-lea din culegerea *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, cu titlul *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor și politica agrară a țărilor românești*, apărut în anul următor răscoalei țărănești din 1907, se fixează pe o singură problemă, problema agrară, alte volume conțin

documente felurite, cum este volumul al XIX-lea din aceeași colecție, cu acte privind familia mitropolitului Varlaam al Moldovei, hotarul Dorohoiului, o moșie hotineană și un vechi neam de răzeși, istoria unei moșii dorohoiene: Dumenii, înscricțiuni și însemnări de biserici și condica de menziliuri a lui Scarlat-vodă Callimachi, sau volumul al XXV-lea intitulat *Corespondența lui Dimitrie Aman, negustor din Craiova (1794—1834)*, cu documente privind comerțul, dar și relațiile de familie.

Contactul cu mulțimea izvoarelor cercetate și publicate i-au dat lui N. Iorga o mare încredere în faptele relatate, dar nu l-au împiedecat nu numai de la generalizări, dar și de la interpretări, care depășeau adeseori nuditățile informațiilor din documente.

N. Iorga a fost și un autor de izvoare el însuși, în calitate de memorialist. Curînd în urma primului război mondial, și-a publicat succesiv (în anii 1921, 1922 și 1923) cele trei volume de însemnări făcute în anii 1914—1918, sub titlul *Războiul nostru în note zilnice*, iar ceva mai tîrziu o lucrare de o anvergură mai mare, *Memorii*, vol. I — VII¹. Tot o lucrare memorialistică este și largă autobiografie, *O viață de om. Așa cum a fost* (vol. I, II și III, apărute în 1934).

N. Iorga nu a fost numai un mare editor de izvoare privind istoria românilor, ci și un mare istoric al poporului român, al cărui trecut l-a prezentat în numeroase lucrări pe baza izvoarelor publicate de el însuși sau de alții, precum și a studiilor și monografiilor anterioare.

Una dintre primele sale opere de proporții mai mari privind istoria românilor este cartea *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, apărută la 1899 și premiată de Academia Română, care prezenta în cele 419 pagini ale sale o mare bogăție de informații privind viața social-economică și politică a celor două cetăți medievale, ca și a Moldovei și Țării Românești.

A doua lucrare de mare importanță privind istoria politică a românilor este monografia intitulată *Istoria lui Ștefan cel Mare povestită neamului românesc*, publicată pentru comemorarea a 400 de ani de la moartea marelui domn român, apărută în 1904 în două tipăriri succesive în 40 000 de exemplare, tiraj nemai-întîlnit pe atunci de vreo carte editată în limba română. Lucrarea, întemeiată pe o informație înnoită, era scrisă într-un spirit avîntat și pe înțelesul maselor largi de cititori, asupra cărora a avut o puternică influență. Ea a dat un nou impuls mișcării naționale pentru desăvîrșirea unității politice a poporului român, consacîndu-l în ochii poporului pe autorul ei ca un istoric național.

Considerînd că după zece ani de cercetări prin arhive și după publicarea a numeroase izvoare și lucrări privind istoria românilor era suficient de pregătit pentru a elabora o nouă sinteză a istoriei poporului nostru, N. Iorga a publicat în 1905, la Gotha, în Germania, cele două volume ale uneia dintre principalele și caracteristicile lui lucrări: *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*. O traducere românească a acestei lucrări a fost dată mai tîrziu în patru volume de Otilia Teodoru-Ionescu.

Combătînd, cum arată în prefață, afirmația unor istorici străini că românii n-ar fi de origine romană și n-ar fi capabili de cultură², autorul se opunea și

¹ București, 1931—1939.

² N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, vol. I, București, 1922, p. 7.

romanomaniei. Mai departe arăta că pentru a scrie istorie îi trebuiau „numai izvoare și minte sănătoasă în atîta măsură cîtă e nevoie pentru a le lumina“, ¹ că nu va face o prezentare cronologică a faptelor, ci că a voit să prezinte „dezvoltarea națiunii române, nu în personalitățile ei mai mult sau mai puțin mari, ci să observ — scria el — națiunea însăși ca ființă viețuitoare și să-i urmăresc mersul ei lăuntric“ ², dar totodată „să descriu această dezvoltare în legătura sa cu popoarele învecinate, pentru ca să utilizez astfel înfrîuririle ce le-au exercitat alte popoare asupra românilor, precum și acelea care au pornit de la dînsii...“ ³. Lucrarea, a cărei țesătură se întemeiază pe expunerea ansamblului complex de fapte social-economice, politice și culturale, se resimte de influența pe care o exercitase cîtva timp revista „Contemporanul“ asupra autorului ei și constituia, prin metodologie, o noutate în istoriografia românească.

O lucrare caracteristică metodologiei sociologizante în care, în primul deceniu al secolului al XX-lea, înțelegea N. Iorga să îmbine în lucrări mai generale rezultatele cercetărilor sale, este și *Istoria românilor în chipuri și icoane*, apărută în trei volume în anii 1905—1906 ⁴ și, apoi, într-un singur volum masiv în 1921 (Craiova, ed. „Ramuri“). Pentru înțelegerea structurii lucrării dau componența ei : I. *Mormintele Domnilor noștri* ; II. *Doamnele române* ; *Despre îmbrăcăminte și locuință* ; *Viața socială a trecutului* ; *Românii în străinătate și străinii în țările române* ; *Uchiul meșteșug de clădire al românilor* ; *Ideile conducătoare din viața poporului român* ; *Dezvoltarea hotarului Țării Românești și Moldovei* ; *Viața sufletească a poporului român* ; *Rostul boierimii noastre* ; *Farmacia în țerile române* ; *Un oraș românesc : Botoșanii* ; *Alegere de acte contemporane* ; *Meșteșugul de pictură și de sculptură în trecutul românesc* ; *Negoțul în trecutul românesc* ; *Meșteșugul la români. Bani și măsuri. Apendice : Cîteva scrisori din arhiva Casei de negoț sibiene Hagi Constantin Pop, cu privire la vechea zugrăveală și alte ramuri de artă bisericească. Medici și medicina în trecutul românesc (o conferință la Societatea studenților în medicină).*

Apărent, avînd o asemenea structură, lucrarea n-ar avea unitate, ci pare mai curînd o culegere de studii. Cu toate acestea, titlul sugestiv al cărții este expresia diferitelor ei elemente componente, al căror conținut demonstrează că istoria este rezultatul activităților economice, sociale și culturale luate în ansamblu.

Creșterea mișcării țărănești contra moșierimii, care anunța marea răscoală din 1907, l-a determinat pe N. Iorga, conducătorul mișcării din martie 1906 contra cosmopolitismului moșieresc, să publice în colecția de popularizare „Steaua“ lucrarea „*Domnul Tudor*“ din *Uladimiri*, în care Tudor Vladimirescu este prezentat ca un exponent al țărănimii. După răscoala țărănească din 1907, învinovățit de a fi fost unul din „instigatorii“ ei, el s-a grăbit să scrie o scurtă istorie a problemei agrare la români, în care condamna cu asprime crunta exploatare la care erau supuși țărani de moșieri. Lucrarea menționată a apărut în anul următor, cu titlul *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor și politica agrară a țerilor românești*, în cadrul colecției *Studii și documente cu privire la istoria românilor*.

¹ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, vol. I. p. 8.

² *Ibidem*, p. 9.

³ *Ibidem*.

⁴ Vol. I, București „Minerva“, 1905 ; vol. II, București, „Socec“, 1905 ; vol. III, București, „Minerva“, 1906.

Semicentenarul Unirii (1909) i-a oferit marelui istoric prilejul să prezinte împrejurările în care s-a înlăptuit unirea Moldovei și Țării Românești într-un stat național centralizat. Lucrarea publicată în acest scop sub titlul *Unirea Principatelor (1859)*, povestită românilor cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la întemeierea statului român, din însărcinarea secțiunii Iași a Ligii culturale¹, e întemeiată pe o informație în parte nouă și dovedește necesitatea istorică a Unirii.

Izbucnirea primului război mondial, la sfârșitul căruia istoricul putea prevedea prăbușirea monarhiei habsburgice și posibilitatea desăvârșirii unității politice a națiunii române. l-a îndemnat pe N. Iorga, unul dintre militanții de frunte ai cauzei naționale, să scrie o lucrare care să dovedească justetea luptei de eliberare a românilor din Transilvania. Apărind în 1915, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*² a fost publicată succesiv și în două ediții franceze, în 1915 și 1916. Scrisă într-un spirit critic necruțător, dar totodată obiectiv, și valorificând principiul autodeterminării națiunilor, lucrarea prezintă într-o frescă adeseori zguduitoare istoria zbuclumată a luptei românilor transilvăneni pentru eliberarea națională.

Pentru a contribui la întărirea mișcării populare de eliberare a Transilvaniei, N. Iorga publica în 1916, în colecția de popularizare „Steaua”, lucrarea *Cel dintăi învățător de ideal național: Gheorghe Lazăr. La o sută de ani de la deschiderea școlii lui*³.

Venirea lui Gheorghe Lazăr în Țara Românească, se arăta în prefața micului volum, scris însă într-un spirit de mare avântare, „a însemnat o mare și întrucâtva neașteptată revărsare de suflet asupra acelor cari, la școlile grecești înalte și bine înzestrate, primeau învățătură, dar nu și îndreptare în viața pe care aveau s-o trăiască, forme, dar nu și fond, teorii, dar nu și puteri pentru practica roditoare, idei, dar ideal nu”⁴. Imprejurările care duceau la războiul pentru desăvârșirea unității politice a națiunii române impuneau reînnoirea spiritului militant adus cu o sută de ani înainte la București de Gheorghe Lazăr. „El a venit la ceasul său — scria N. Iorga — pentru a desăvârși opera veacurilor. Fiecare clipă din zilele lui a fost întrețesută cu ceea ce făcuseră, cu ceea ce rîvneau și doreau să aibă atîția alți oameni... Și astfel, în această albie îngustă care a fost traiul lui, puterile mari ale unor depărtate rîuri își trimeteau avîntul și el era sorbit de pornirea unor ape intense, moarte, fără mișcarea ce venia astfel să le învieze”⁵.

Fac parte, fără îndoială, din istoria poporului român și lucrările, unele de mari proporții, care privesc diferite laturi ale vieții trecute a societății românești.

Una dintre preocupările lui N. Iorga a fost istoria literaturii, prin care el înțelegea mai curînd istoria culturii scrise decît istoria artei literare. Încă în pragul secolului al XX-lea el publica, în două volume, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea. 1688—1821*⁶, iar peste mai puțin de un deceniu *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte, în legătură cu dezvoltarea ei*.

¹ Vălenii de Munte, 1909.

² Vol. I, *Pină la mișcarea lui Horia*; vol. II, *De la Horia înainte*.

³ București, 1916.

⁴ N. Iorga, *Cel dintăi învățător de ideal național: Gheorghe Lazăr. La o sută de ani de la deschiderea școlii lui*, București, 1916, p. 4.

⁵ *Ibidem*, p. 7.

⁶ Vol. I—II, București, 1901.

*tarea culturală a neamului*¹ (în trei volume), pentru ca, pentru perioada de la 1866 înainte, să facă să apară în 1934, în două volume, *Istoria literaturii românești contemporane*².

Ca instituție de însemnătate politică și spirituală a trecutului, și biserica a intrat în sfera cercetărilor multilateralului istoric. În 1908—1909 el a publicat cele două volume din *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*³.

Adresându-se, ca și N. Bălcescu în anii 1844—1846, când publica lucrările sale privind istoria puterii armate din Țara Românească și din Moldova, nu numai militarilor, dar și tuturor intelectualilor români, N. Iorga a publicat încă din 1910, în vederea mării înclăștări și jertfe de sînge ce se aștepta pentru desăvîrșirea unității de stat a poporului român, primul volum din *Istoria armatei românești*⁴, al doilea volum fiind lăsat să apară după război, în 1919.

După desăvîrșirea unității naționale, îmboldit de necesitatea de a arăta întregii lumi că poporul român merita poziția cucerită și că posedă un trecut de cultură și o mare capacitate creatoare, N. Iorga a publicat în 1920 o lucrare de sinteză intitulată *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, apărută în 1925 și în traducere engleză, în 1928 în limba italiană, în 1929 în limba germană și în 1930 în românește. Dacă *Istoria românilor în chipuri și icoane* este numai o istorie a unor elemente importante ale civilizației românești, *Histoire des Roumains et de leur civilisation* constituie, în limitele concepției științifice a autorului, o realizare cu o structură nu numai completă, ci și unitară a problemei puse. Depășind și *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* printr-o înțelegere mai înaltă a valorilor istorice, lucrarea prezentată este o superioară realizare sintetică în limitele concepției autorului a tot ce este esențial în trecutul poporului român.

Reluînd o temă tratată parțial încă din 1915 sub titlul *Istoria comerțului românesc. Drumuri, mărfuri, negustori și orașe*,⁵ în 1925 N. Iorga a publicat lucrarea mai cuprinzătoare, *Istoria comerțului românesc*⁶, întemeiată pe o bogată informație, în bună parte nouă (sînt și date referitoare la producția industrială și agricolă) și cu o înțelegere multilaterală a numeroase aspecte ale problemei.

Neglijînd, din cauza concepției sale idealiste, rolul producției și exagerînd rolul schimbului de mărfuri, confundînd adeseori, cum făceau și istoricii generației de la 1848, negustorul cu industriașul, N. Iorga scoate însă în evidență latura pozitivă a dezvoltării economice, prezentată ca o creștere a schimbului de mărfuri pe baza producției autohtone de bunuri economice. El notează atent momentul trecerii la economia bănească a țăranilor, închegarea negustorimii românești ca o clasă socială distinctă de țărănime, dar și de boierime, rolul așezării geografice a țării noastre în schimbul internațional, importanța dezvoltării producției interne de

¹ Vol. I—III, București, Vălenii de Munte, 1907—1909.

² Vol. I—II, București, 1934.

³ Vol. I—II, Vălenii de Munte, 1908—1909.

⁴ Vol. I (pînă la 1599), Vălenii de Munte, 1910; vol. II (de la 1599 pînă în zilele noastre), București, 1919.

⁵ Vol. I, *Pînă la 1700*, Vălenii de Munte, 1915.

⁶ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*. Lucrare scrisă din inițiativa Camerei de comerț din București și cu sprijinul Sfatului negustoresc din România, vol. I, *Epoca veche*, București, 1925; vol. II, *Epoca mai nouă*, București, 1925.

mărfuri și a schimbului dintre Moldova și Țara Românească pentru formarea statului național român. „După întâlnirile între Mihai Sturdza și Bibescu — scrie ei — se ajunge la actul cel mai însemnat din viața economică a țerilor noastre : în februar 1847 *vama dintre cele două țeri fu suprîmată*. După exemplul în trecut al *Zollverein*-urilor germane, îndreptînd către refacerea imperiului — exagerează el rolul influenței străine — se crea teritoriul comercial unic pentru viitorul stat unitar între Carpați și Dunăre. De la început, consulul Franciei constată că măsura va avea, «ca o consecință imediată, fuzionarea intereselor comerciale și o creștere de simpatie și coeziune între populațiile moldo-valahe» și se credea că Rusia însăși, cu alte gânduri, firește, «măgulește tendințele a două popoare, unite și pînă atunci prin comunitatea de origine, de limbă și de cult, de a nu forma decît o singură și aceeași nație»¹. În 1927 *Istoriei comerțului* i-a urmat *Istoria industriilor la români*, publicată pentru „Societatea națională de credit industrial”².

Tot din categoria lucrărilor privind aspectele indirect „istorice” este și *Istoria învățămîntului românesc*³, în care se face o prezentare consistentă a dezvoltării învățămîntului pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, dar destul de fugară pentru timpul de după 1864.

Pe baza unei metodologii noi, în anii 1920—1922 N. Iorga a publicat o lucrare cu totul originală, *Istoria românilor prin călători*⁴, rezultat al lecțiilor de istorie expuse la Școala de război. Originalitatea lucrării stă în prezentarea felului cum poporul român a ajuns la cunoștința altor popoare, în genere mai depărtate, prin memorialele de călătorie ale unor streini.

Cu prilejul semicentenarului proclamării independenței țării noastre (1927), N. Iorga a publicat lucrarea *Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit*, întemeiată pe un punct de vedere și pe o documentare nouă, scoasă din arhivele Ministerului Afacerilor Externe și din colecțiile de acte diplomatice apărute în străinătate. Problema este tratată critic, dar și cu o înțelegere adîncă a situațiilor și personajelor. Ezităările unor personaje politice sînt biciuite, dar se exagerează rolul personalităților politice conducătoare, apreciindu-se însă și rolul maselor. „Instinctul de afirmație a maselor — sublinia, de pildă, autorul — a biruit pornirea de îndoială și de hotărîtă negațiune a unor cercuri de sus...”⁵. Se arată cu dreptate că războiul din 1877—1878 n-a fost important numai prin cucerirea independenței statului român, „ci mai ales prin starea de spirit, încrezătoare, optimistă, capabilă de elanuri viitoare pe care a trezit-o...”⁶.

Considerîndu-se capabil de a cerceta orice problemă a istoriei poporului român, N. Iorga și-a spus cuvîntul și despre perioada contemporană, publicînd în 1932 lucrarea *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie*

¹ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. II, *Epoca nouă*, București, 1925, p. 167.

² București, 1927.

³ București, 1928.

⁴ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*. Lecții făcute la Școala de război, vol. I: *Pînă la jumătatea veacului al XVII-lea*, 1920; vol. II: *De la jumătatea veacului al XVII-lea pînă la 1800, București, 1921*; vol. III: *De la 1800 pînă în zilele noastre*, București, 1922. (ed. 2 a apărut în 4 volume, în anii 1928—1929).

⁵ N. Iorga, *Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit*, București, 1927, p. 184.

⁶ *Ibidem*.

a unei lupte pentru un ideal moral și național. Apărută în două ediții în același an, opera este întemeiată, de bună seamă, și pe o documentare vizibilă în aparatul critic, dar mai ales pe însemnările și amintirile autorului, ceea ce-i dă o aparență memorialistică. Deși elementele subiective sînt mai abundente decît în alte lucrări de acest gen, totuși aici se găsesc numeroase date și multe caracterizări de situații social-politice care sînt de folos cercetătorilor de azi și din viitor.

Printre lucrările privitoare la istoria poporului român publicate în ultimul deceniu al vieții sale, un loc important îl au *Istoria lui Mihai Viteazul*¹ și *Istoria Bucureștilor*², lucrări în care autorul a adus nu numai numeroase date noi, ci și multe interpretări interesante ale acestora.

După ce publicase un număr impresionant de izvoare și numeroase monografii, studii, comunicări și articole și dăduse două sinteze relativ scurte ale istoriei poporului român, marele istoric, ajuns în al șaptelea deceniu al vieții, a considerat de datoria sa de om de știință și de patriot să dea o amplă sinteză, prima după aceea a lui A. D. Xenopol, a istoriei românilor. Așteptate cu mult interes, cele zece volume ale *Istoriei românilor* au apărut în anii 1936—1939, o ediție franceză apărînd într-un ritm mai lent în anii 1937—1945 cu titlul *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*.

Cum îi arată și titlul, vasta lucrare cuprinde istoria poporului român, inclusiv pe aceea a strămoșilor autohtoni și a românilor transdunăreni. Partea întâi a volumului I este intitulată *Strămoșii înainte de romani*, iar partea a doua *Sigiliul Romei*, întregul volum I subliniind teza întemeiată pe realitatea că autohtonii au constituit elementul de bază al formării poporului român. *Oamenii pămîntului* este titlul volumului al II-lea, care prezintă cele peste șapte sute de ani ale migrațiilor barbare, în timpul cărora autohtonii romanizați au rezistat pe pămîntul lor tuturor încercărilor. Volumul al III-lea, *Cititorii*, înfățișează formarea și consolidarea țărilor române (secolele XI—XIV), iar volumul al IV-lea, *Cavalerii*, marea luptă dusă de români în secolul al XV-lea împotriva cotropirii otomane. Volumul al V-lea, intitulat *Vitejii*, cuprinde secolul al XVI-lea, cu luptele duse de români sub Bogdan cel Chior, Radu de la Afumați, Petru Rareș, Ion-Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazul și Radu Șerban. Perioada cuprinsă între începutul celei de-a doua domnii a lui Radu Mihnea și începutul domniilor fanariote este tratată în volumul al VI-lea, cu titlul *Monarhii*, avînd în vedere caracterul cîrmuirii lui Radu Mihnea, Matei Basarab, Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu. Prima parte a domniei fanarioților (pînă la 1774) și timpul corespunzător din istoria Transilvaniei formează volumul al VII-lea, *Reformatorii*, iar perioada răscoalei lui Horia și a mișcării revoluționare din 1821, cuprinsă între anii 1774 și 1842, este prezentată în volumul al VIII-lea, *Revoluționarii*. Volumul al IX-lea, intitulat *Unificatorii*, prezintă perioada revoluției din 1848 și a Unirii. Ultimul volum, al X-lea, *Întregitorii*, tratează perioada 1866—1939, în care s-a cucerit independența României și s-a desăvîrșit unitatea politică a națiunii române. Vastă frescă a vieții trecute a societății de pe pămîntul patriei noastre, *Istoria românilor* a constituit, la apariția ei, prima istorie completă, adusă la zi, a poporului român.

¹ Vol. I—II, București, 1935.

² București, 1939.

Exprimînd în modul cel mai deplin atît concepția sa despre istorie, cît și rezultatele activității sale istoriografice, *Istoria românilor* constituie încoronarea muncii de o neobosită hărnicie a autorului ei. Operă fundamentală a unui mare istoric, întemeiată, evident, pe o concepție idealistă, dar cu respect netăgăduit pentru fapte și de cele mai multe ori pentru generalizările impuse de ele, ea este o vastă sinteză în care au fost puse într-o lumină nouă enorm de multe aspecte ale complexeii istorii a poporului nostru. Depășită acum și prin informație, dar mai ales prin concepție, ea continuă să rămînă însă utilă cercetătorilor și chiar cititorilor de un nivel cultural ridicat.

Curmată în mod tragic de uneltele odioase ale cotropitorilor hitleriști, activitatea istoriografică a lui N. Iorga cuprindea în 1940 aproape cinci decenii, timp în care abordase aproape toate problemele istoriei românilor. N. Iorga n-a fost numai un mare erudit incomparabil de bine înzestrat, dar și un interpret neîntrecut al evenimentelor istorice, care nu s-a lăsat răpit de sensul adeseori strîmt al faptelor, ci le-a dat glas pentru a scoate din ele generalizări surprinzătoare, dar totdeauna interesante. El a fost, ca istoric, și un militant permanent al cauzei unității naționale, în îndeplinirea căreia punea nu numai pasiunea de patriot, ci și pe aceea a omului de știință, luptător pentru triumful adevărului. Contribuția lui enormă la dezvoltarea cunoașterii istoriei poporului român impune celor care lucrează în acest domeniu să ia din hărnicia și devotamentul său pentru știință și patrie forța care să le ajute să ducă mai departe cercetarea științifică și dragostea pentru istoria poporului nostru.